

ПОЛІТОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007 : 304 : 001

БУХТАТИЙ Олександр Євгенійович,
кандидат наук з державного управління, Україна

ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ ТА НАУКОВЦІВ ЩОДО СВОБОДИ СЛОВА Й ІНФОРМАЦІЇ В ДЕРЖАВНООРГАНІЗОВАНОМУ БУТТІ ЛЮДИНИ

У статті досліджуються питання формування і розвитку політико-філософських вчень українських мислителів та науковців щодо свободи слова й інформації в державноорганізованому бутті людини, розглянуто проблематику ролі й значення інформаційних відносин у державотворчих процесах на українських теренах та існування взаємозв'язку між боротьбою за державну незалежність України й утвердженням права на свободу інформації в поглядах українських мислителів та науковців.

Ключові слова: свобода слова, свобода інформації, демократія, демократичне врядування.

BUKHATYI Olexandr. Political philosophies Ukrainian thinkers and researchers on freedom of expression and information.

The article investigates the formation and development of political and philosophical doctrines Ukrainian thinkers and researchers on freedom of expression and information in the state of human. Existence, discussed the issues of the role and importance of information relations in the state building process in the Ukrainian territory and the existence of the relationship between the struggle for independence and Ukraine affirmation of freedom of information in the views of Ukrainian scientists and thinkers.

Keywords: freedom of speech, freedom of expression, democracy, democratic governance.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства очевидним є той факт, що від перших днів державної незалежності й до сьогодні ми відстаємо від цивілізованого демократичного світу в оволодінні атрибутами інформаційного суспільства.

Де-факто, перебуваючи в оточенні сформованого інформаційного суспільства з його безмежним простором, що не визнає державних кордонів, ми й досі в практиці державного управління та суспільного життя де-юре залишаємося в полоні інформаційних відносин старої доби, що відживає. Суспільство й держава гостро потребують реформування інформаційних відносин, переведу їх на принципово новий рівень, адекватний викликам третього тисячоліття, насамперед пов'язаних з інформаційною та військовою агресією.

Постановка проблеми. Сучасні науковці-медієвісти, політологи та соціологи розглядають державну владу як особливу систему інформаційних відносин у суспільстві. Зрозуміло, що ці процеси започатковувались, тривали та завершувались не одночасно, але вони завжди мали власну національну специфіку, відчували на собі значний етнокультурний вплив.

Наприкінці 80-х та початку 90-х років ХХ ст. у постсоціалістичних країнах Центральної і Східної Європи відбувалися процеси інтенсивної трансформації суспільства нового типу, які характеризувалися зміною як матеріальних, так і ідеологічних та духовних основ розвитку сучасної людської цивілізації – формувалося суспільство інформаційного типу, що супроводжувалось кардинальною зміною інформаційної функції цих держав. Зміна парадигми інформаційних відносин, що супроводжувалась розвитком та розмаїттям вітчизняних засобів масової інформації, становленням принципів свободи преси і свободи інформації, поставила перед суспільством нові, незвідані до того завдання, суть яких полягає у винайденні балансу між цими свободами людини і громадянина та національними інтересами.

Аналіз наукових досліджень і розробок вказує на характерні особливості історіографічних розвідок державотворчого напрямку, які свідчать про пріоритетність дослідження «державницьких періодів»

(окрім радянського) української історії, до яких, окрім Княжої доби та епохи Гетьманської України, необхідно додати і короткострокову, але важливу – «Революційну Україну 1917 – 1921 р.р.». Крім того, інтерпретація впливу різних чинників через призму цивілізаційних граней на процеси виникнення, функціонування та руйнування державних утворень дають підстави для висновків не тільки щодо реалізації сучасних моделей функцій держави, а й прогнозування їхньої трансформації на майбутні періоди.

На наш погляд, першість у процесах державотворення відіграє характер інформаційних відносин у суспільстві та загалом інформаційна функція держави, оскільки від її ефективності залежать як успішність процесів легітимізації державної влади у суспільстві, так і формування міжнародного іміджу держави.

Саме тому **мета і завдання статті** полягають у дослідженні історичних традицій української державності та її базових характеристиках, зокрема інформаційної, з урахуванням історичних періодів «бездержавності», які не могли не знайти свого відображення у процесах розвитку української політичної думки, філософії, культури тощо.

На нашу думку, досить продуктивним методом у дослідженні особливостей державотворчої традиції на українських теренах є метод рефлексії (від лат. *reflexio* – повернення назад), який є орієнтованим на критику та осмислення загалу теоретичного знання про всі моделі державних утворень, які не тільки існували на території сучасної України, але й формування яких передувало та давало наступні поштовхи до переходу на нові еволюційні етапи історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до нашої історії, то до перших історичних документів, які підтверджують факт існування інформаційної складової української держави, можна віднести збірники законів «Руська правда», «Устав князя Ярослава про церковні суди», «Поучення дітям» Володимира Мономаха (1053-1125), а також деякі з настанов князя Данила Романовича (1200-1125). Ці юридичні документи, а також договори Русі з греками X ст., що збереглися в складі літописів; церковні устави Володимира Великого й Ярослава Мудрого, деякі грамоти, листи, що теж збереглися переважно в складі літописів, доповнюють обсяг писаних джерел найдавнішої доби нашої історії.

Факти фіксації «законів» на паперових носіях та впровадження їх у судову практику і процеси державного управління свідчать про існування інформаційної функції держави на теренах Київської Русі. Дмитро Дорошенко (1882-1951) стверджував, що наші старі літописи не дійшли до нас в оригіналах: вони збереглися, причому ці копії зроблено не в Україні, а на півночі, на Московщині. Вічні руїни й спустошення України призвели до того, що навіть наші найстаріші літописи збереглися не на своїй землі, і навіть не в оригіналах, а у великоруських копіях та переробках.

Перший президент Української Вільної Академії Наук у Канаді Л. Білецький (1882-1995) відзначив, що історія старого письменства київської і пізнішої доби фіксує значення таких збірників різного складу, як збірники старого права, як «Мѣрило Праведное», «Кормча Книга» (Номоканон) і т.д.; але не з'ясує їхніх взаємин та послідовність у процесі їх повстання та історичного розвитку. Руська Правда, після докладного з'ясування історії її тексту точно встановлює генезу цих збірників старого письменства та їхні взаємини [2].

Микола Костомаров (1817-1885) зазначав, що «писемність до нас перейшла разом зі Святим Писанням, і тому перші твори наші були духовні, а відповідно, на слов'яноцерковній мові, яку використовували при богослужіннях. Потім, потроху, з розвитком суспільного і політичного життя з'явилась необхідність в інших видах писемності, але так як тільки слов'яноцерковна мова була підготовлена до цього, то вона послужила матеріалом і для світської суспільної писемності з тією різницею, що до неї почали входити слова, вирази і фрази мови народної» [2]. На думку історика, стародавні слов'янські поняття про суспільний устрій визнавали за джерело загальної народної правди волю народу, вирок віча, з кого б не складався цей народ, як би не збиралося це віче, зважаючи на умови, за яких його права то розширювалися, то звужували коло тих, хто брав у ньому участь, то надавали вічеві статус всенародних зборів, то обмежували його натовпом випадкових щасливців у грі на суспільному полі.

Законодавча традиція як складова інформаційної функції держави знайшла своє продовження і після розпаду Київської Русі. Зокрема, у Статуті Великого князівства Литовського 1566 року (Другий Литовський Статут) наголошується на існуванні законодавчої традиції і, як показує історіографія, у той час відбулося утвердження «писаного права», оскільки «всі обиватели Великого Князівства Литовського цим правом писаним і від нас даним відповідно бути мають». Таким чином, принципи співіснування політичного суспільства та інститутів, які втілюють, фіксують і передають ці релігійні, культурні ідеї та законодавчі норми членам суспільства, можна представити як особливий проект інформаційної функції давньоруської держави, що має міцне історичне підґрунтя, яке, у свою чергу, базується на традиціях, культурних і ментальних звичаях, що в певній мірі знайшли відображення і в часи розширення зв'язків із західноєвропейською культурою в часи утвердження ідей гуманізму, а згодом і просвітництва, що поглибило демократичну спрямованість, дало змогу ствердитись таким визначним постатям, як Станіслав Оріховський-Роксолан (1513-1566), Мелетій Смотрицький (1577-1633), Кирило Ставровецький-Транквіліон (1518-1646) тощо.

Дослідники схиляються до думки, що Станіслав Оріховський-Роксолан уперше в історії вітчизняної політичної думки сформував та обрав за основу осмислення державно-правових інститутів концепцію природного права, на якій пропонував закріпити теорію суспільного договору походження держави. У своїх філософських працях автор здійснив спробу обґрунтування таких елементів правової держави як верховенство права та закону, принцип поділу влади на гілки та їх розмежування, визнання держави гарантом прав і свобод людини.

Релігійний діяч, учений, друкар, видавець Кирило Ставровецький-Транквіліон у праці «Перло многоцінне», звертаючись до такої людської якості, як «премудрість», вбачав динаміку розвитку тогочасного суспільства через реалізацію інформаційної функції держави як інструменту легітимізації «прав і статутів».

Очевидно, що процеси розвитку релігійної і світської культури, поширення писемності та удосконалення технологій матеріалізації інформації неодмінно приводили до розширення інформаційної сфери українського суспільства, найбільш освічена частина якого вже не могла вдовольнитися лише юридично-правовою літературою та почала виробляти і споживати інші інформаційні продукти для їх масового поширення.

У монументальній праці визначного діяча українського відродження Івана Огієнка «Історія українського друкарства» зазначається, що з українських друкарень виходили книжки не тільки богослужбові, але багато і світського змісту, і при тому різними мовами – церковно-слов'янською, польською та латинською, чим українське друкарство так відрізняється, скажімо, від друкарства московського, де друкувалися книжки переважно церковні. Україна постійно кохалася в друкарстві, ніколи не лякалася книжки і боронила волю свого друку [11].

Дослідник української суспільно-політичної думки Іван Лисяк-Рудницький (1919-1984) зазначав, що «в соціально-політичному розвитку від феодалізму Україна перейшла до станової державності. З цього погляду заслуговує на увагу аналіз Переяславських статей (1659 р.), що їх Драгоманов порівнює пункт за пунктом із знаменитою англійською «Великою хартією вольностей» (1215 р.). Однак на Заході саме такі хартії заклали фундамент під новітню свободу індивіда та всенародні представництва (парламенти); Україна теж простувала в цьому ж напрямі.

Відзначимо, що в положеннях конституцій Пилипа Орлика «Уклад прав і вольностей Війська Запорозького та угоди, укладені між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і генеральною старшиною, полковниками, а рівно ж і самим Військом Запорозьким, схвалені обома сторонами і скріплені найяснішим гетьманом на вільних виборах урочистою присягою року Божого 1710 квітня п'ятого дня при Бендерах», відображені основні засади побудови держави на принципах публічності, верховенства права та свободи. Зокрема, автори порушують питання: «Якщо в незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме – і під час війни, і в умовах миру збирати приватні і публічні ради, обмірковуючи спільне благо батьківщини, на яких і незалежні володарі у присутності Його Величності не відмовлялися підкорити свою думку спільному рішенню урядовців і радників, то чому б вільній нації не дотримуватися такого ж прекрасного порядку?» [12].

Крім того, у цьому документі запроваджувалась норма публічності державної політики, а саме зазначалося, що «якщо надходять якісь листи із іноземних країн чи областей, адресовані Ясновельможному Гетьманові, тоді належить повідомляти про них Генеральну Старшину, а також розкривати відповіді, і щоб не було таємної писемної кореспонденції, особливо чужоземної і такої, яка могла б завдати шкоди цілісності батьківщини і загальному благу» [12].

На початку 80-х років XVIII ст.. Російська імперія не тільки зламала останні інституції державного устрою Гетьманщини, зруйнувала стару адміністративну єдність державної території України-Гетьманщини та її традиційний козацький адміністративно-політичний устрій, а й знищила традиційні для тогочасного суспільства свободи і права. Зденационалізоване козацтво, одірване від національного ґрунту, перетворившись з «військової старшини» на земських начальників, предводителів та інших урядовців, які дбали про народ, охороняючи «подлоє» соловіє від «вредних» хвороб, як то просвіта народна, збудження серед нього національної, правової свідомості. Характерно, що процеси політичного і соціального поглинання українських земель практично збігаються у часі з українським культурним відродженням, яке почалося з публікації пародії Івана Котляревського на «Енеїду» у 1798 році.

Потрібно зазначити, що саме в той час в Російській імперії було видано Емський указ 1876 року, яким обмежувалося використання української мови у публічній сфері.

Заборона російським царизмом українського друкованого слова спричинила до того, що майже все українське друковане письменництво цього періоду поширювалось у рукописному вигляді. Духовна, гумористично-сатирична і бурлескно-трагедійна поезія, шкільна драматургія та інтермедії, мемуарно-історична проза – все залишилося в рукописах, доходило до читачів у незначній кількості списків. Складається враження, що письменники навіть не намагалися друкувати свої твори, цілком мирилися з рукописною традицією [13]. Не уникли цієї долі й інші українські мислителі, вчені та дослідники. При-

чому, цензорів не хвилювало, чи були вони лібералами, чи консерваторами, а чи просто вченими, для яких політика була малоцікавою взагалі.

Російською мовою були надруковані твори одного з найбільш відомих, але й не зрозумілих і до сьогодні вітчизняних філософів – Григорія Сковороди. Саме через цю заборону всі твори «типового українського мислителя» та «сповідника філософії серця» П. Юркевича (1826 – 1874) були написані і опубліковані російською, а не його рідною українською мовою, бо в той час інакше й не могло бути [18]. В. Соловйов, даючи оцінку науковій спадщині цього вченого зазначав, що «якщо висотою і свободою думки, внутрішнім тоном відчуття, а не числом написаних книг визначається значення справжніх мислителів, то беззаперечно почесне місце має належати покійному московському професорові Памфілу Даниловичу Юркевичу» [14]. Додамо, що українською твори П. Юркевича були видані лише у 1970-1980 роках за сприяння Колегії Св. Андрея у Вінніпезі (Канада).

Більшість дослідників схиляються до визначення, що першою по-справжньому концептуальною програмою політико-ідеологічного спрямування відродження української державності були ідеї Кирило-Мефодіївського братства, до якого входили М. Костомаров, П. Куліш (1819-1897), М. Гулак та Т. Шевченко. У програмних документах, які встигли підготувати члени цього гуртка, містилася думка про необхідність демократичного переоблаштування політичної системи, що мало за мету знищення абсолютизму. Надалі ці ідеї знайшли своє відображення у творі М. Костомарова «Закон Божий (Книги Буття українського народу)». За основу прав людини були взяті природні права, причому правам та свободам індивіда відводилося особливе місце.

У праці «Слов'янська міфологія» Микола Костомаров із сумом зауважував, що з 1876 року все, що мало стосунок до малоруської народності, почало відчувати перешкоди щодо друкування. Видання будь-якої книги, написаної на малоруському діалекті, обставлялося перепонами і потребувало погодження з головним управлінням у справах преси; такі труднощі виникали і з малоруськими книгами, віддрукованими в Галичині, стосовно їх доставки; ускладнювалось навіть видання музичних нот для малоруських пісень [7]. Історик бажав дарування якомога більшої свободи руському слову, за якого позбавиться малоруський діалект від всіляких обмежень як у друкуванні, так і в церковному повчанні. У 1880-х роках, проводячи полеміку з авторами «Московських новостей» щодо «питання українофільства». Костомаров наголошував, що «ми скажемо раз і назавжди всім голосам, які готові пролунати не тільки з глухих провінцій, але й з обох столиць та великих міст, що всі заходи притіснити свободу малоруського слова і всіляке недружнє ставлення до малоруської народності, що виражається в недопущенні викладання у сільських школах на рідній мові, використання нашої мови у церквах та театрах – не приносить нічого окрім шкоди» [7].

В «Історичній записці» К. А. Воєнського від 12 листопада 1900 р. у справі щодо обмежень українсько-го письменництва наголошується, що «ідея малоруської самостійності являлася видумкою австрійсько-польської інтриги і не мала ґрунту в історії та душі малоросійського народу». Більше того, із відомостей Головної управи в справах друку слідувало, що «цензурний уряд в літературній діяльності українофілів бачить намагання – відокремитися від великоруської літератури, а за тим таємний замах на державну єдність Росії» [5].

Нестримний потяг до свободи закарбовано у творах учениці М. Драгоманова, незламної Лесі Українки (Лариса Косач; 1871–1913). Традиційне уявлення про цю поетесу, письменницю та громадську діячку потрібно розширити і її науковими розвідками. Зокрема, у праці «Утопія в белетристиці» авторка взяла на себе сміливість заявити, що на відміну від наукового визначення утопії як теорії впорядкування громадського життя, що не має ніяких шансів на здійснення і через те у неї немає місця в реальному житті, в літературному – це образ прийдешнього життя людського громадянства, змальований на тлі якогось позитивного, а часом і негативного ідеалу. Утвердження справжніх політичних, економічних і соціальних прав людини, свободи слова, совісті, права брати участь в управлінні державою залежить від державного ладу й економічних відносин, які його зумовлюють. Зауважимо, що Леся Українка у творі «Джон Мільтон» відзначила, що «у часи Мільтона в Англії була особиста неволя, але й на десяту долю не така люта, як тепер у нас, хоч по закону вважалось, що її не повинно бути» [15, с. 1301].

Серед інших прав свобод людини письменниця надавала великого значення свободі слова, зокрема, свободі відкрито висловлювати свої думки та судження з приводу тих чи інших явищ суспільного життя, навіть критичні. Так, свій «Лист до товаришів» авторка завершує висновком, що «поки не буде в нас широкої течії вільного слова, то все буде в нас «тиша в морі» або, щонайбільше, «мертва зыбь» [15].

Засновником вітчизняної ліберально-демократичної думки по праву називають Михайла Драгоманова, який, досліджуючи утвердження європейських принципів лібералізму, зазначав, що «науково-історичний досвід в купі з вивченням державно-правових думок показав, що наші теперішні думки про вільність, це продукт складного міжнародного політичного і розумового процесу і не можуть бути признані цілком однаковими ні з якими старовинними думками, – але що дійсно в старовину було два періоди існування по-своєму вільних порядків: первісний і середньовічний. Первісні вільні порядки, громадсько-племенні, подібні до тих, які описав Тацит в своєму творі про германців, або до тих, які у південних слов'ян бачили візантійські письменники, і про котрих існування у руських слов'ян ще в XI

до XIII ст. говорять на кожній сторінці літописи руські, – безперечно були в усіх європейських народів. Головна ознака таких порядків – існування народного Збору (віча, купи, громади) з більшою чи меншою перевагою його сили над властю старшин і начальника» [4].

Червоною ниткою в його політико-ідеологічних пошуках проходить ідея утвердження української державності, яка практично завжди є наскрізною темою політичної думки більшості українських мислителів. Особливу увагу дослідник звертає на «встановлення законів та інститутів, які б забезпечували, зокрема, свободу особисту (недоторканність без суду, свобода віросповідання, свобода слова і друку, свобода зібрань, беззбройних маніфестацій, звернень, свобода носіння зброї, право звернення до суду щодо дій всякого чиновника, які порушують особисту свободу і законні інтереси).

У розробленому Михайлом Драгомановим проекті заснування Статуту Української Спілки «Вільна спілка» дається визначення дефініції «політична свобода», зокрема, її обов'язковим атрибутом є «свобода висловлювань, друку, театрів та навчання».

З іншого боку, потрібно зазначити, що у цих працях чітко прослідковується ідея федеративного чи конфедераційного устрою; тоді як у політичних творах інших українських вчених та політичних діячів того часу М. Міхновського, Д. Донцова та В. Липинського – відстоюється ідея самостійності. До державницької школи в українській історіографії відносять Д. Бантиша-Каменського, В. Антоновича (1834-1908), О. Лазаревського (1834-1902), М. Грушевського (1866-1934).

Ідеї про устрій нової України Дмитро Донцов зводив до суверенності та незалежності у працях «Історія розвитку української державної ідеї», «Українська державна думка і Європа», «Головні підстави української культури», «Націоналізм», «Де шукати наші історичні традиції», «Від містики до політики» та ін., у яких чітко прослідковується прихильність автора до «національного цензурування». Зокрема, у середині минулого сторіччя Юрій Шерех (Шевельов) (1908-2002), критикуючи засновника течії «інтегрального українського націоналізму», застосував «антицензурний аргумент», суть якого полягає в тому, що «історія вчить, що ніколи не може перемогти рух, що виник як автоматичне пряме заперечення існуючого стану і перейняв методи противника, – зазначав історик, – та продовжував, що «Д. Донцов хоче, щоб література заражала читача однією ідеєю. На його думку, дати читачеві літературу різного спрямування означає розкладати і хаотизувати читача. Д. Донцов не вірить у людину, в її здатність бути творцем і критиком. Ідеал Донцова – цензура і спалення тієї літератури, яку цензура визнає за невідповідну» [17].

Особливе місце в історії української політико-ідеологічної думки належить В'ячеславу Липинському (1882–1931), який вважав, що «йому науково раз на завжди вдалося вияснити причини українських політичних програвів і бездержавності, і тому він почував себе просто цілком вправді, але морально зобов'язаний не лише як історик і політик, а як громадянин – **поширювати відкриту ним істину, пояснювати суспільні і політичні наслідки** тієї чи іншої поведінки окремих осіб, цілих груп або верств-класів у політичному житті, їх конструктивний чи деструктивний вплив на державу, вказуючи шляхи виходу зі стану національної катастрофи» [9].

Очолоючи кафедру української державності в Українському національному університеті (Берлін), вчений здійснив філософське обґрунтування принципів політики українського державотворення, історії державності, сформував ряд соціологічних концепцій. Він був провідником ідей консерватизму та елітизму в соціальній організації суспільства (обґрунтованих свого часу Ж. Сорелем, В. Паретто, Р. Міхельсом), що використовувалися для осмислення проблем українського державотворення, його занепаду та перспектив відродження.

Прихильник компромісної єдності групових інтересів суб'єктів державо- та правотворення, один із засновників Академії наук України Богдан Кістяківський (1868–1920) – філософ, соціолог, – один із чільних теоретиків правової держави відзначав, що «якими б розрізненими не були країни, народи, діючі особи, обставини і події, європейська преса вирішує все одне ж і те саме питання, що можливо, а що неможливо у майбутньому» [6].

Очевидно, і це широко обговорюється сьогодні, що поразку українських державотворчих процесів на початку XX ст. спричинила насамперед внутрішня слабкість національного руху, недостатній ступінь його зрілості та консолідованості на час та в процесі здійснення вирішальних дій, різновекторність його політичних сил.

Цілоком зрозуміло, що за всієї різниці зрілості українського руху на сході й заході нашої Батьківщини спільним слабким місцем національних політиків були надто тривалі парламентські та федералістичні ілюзії політичної еліти (і щодо Росії, і щодо Австрії) силових чинників, насамперед військових, у будівництві національної держави. Декому, як Симону Петлюрі (1879–1926), Павлу Скоропадському (1873–1945) знадобилося від трьох до десяти років, щоб «дозріти» до рівня національного державного діяча. Дехто, яскравий приклад Володимир Винниченко (1880–1951), виявив свою неспроможність бути політичним лідером, виконувати конструктивну роль будівничого національної держави, доклавши натомість значних зусиль, щоб українську історію не можна було читати без брому. Були й такі, що мали власну програму національного відродження, але опинилися в ізоляції – на становищі «волаючого в пустелі» як Михайло Міхновський (1873–1924) [10].

Володимир Винниченко у книзі «Відродження нації» (1920), звертає увагу на динамічну зміну, яка відбулася в інформаційній сфері – «як широко, як могутче захопила та хвиля пробудженого чуття української маси, можна бачити по становищу преси й взагалі друкованого слова за тих часів. До війни в лапах царизму виходила одна українська щоденна газета, яка за найкращих часів свого існування нараховувала не більше 5000 передплатників. І то були самоотвержені, героїчні люди, оті передплатники, бо за один факт передплачування «Ради» вони ризикували посадою, спокоєм і часто волею. Тепер же газети розходились у десятках тисяч примірників. Видавці, починаючи видання газети, здебільшого не мали ніяких коштів на це. Весь розрахунок був на «пробуджену ніжність» мас. І маси хапали все, сотисячні видання розхоплювались ними в пару тижнів. Маси в друкованому слові, в світлі розумової свідомості шукали вияснення, зміцнення, узаконення своїх вибухлих настроїв» [3].

Відзначимо, що 20 листопада 1917 року в III Універсалі Української Центральної Ради, яким було проголошено Українську Народну Республіку, наголошувалось, що «має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами» [3].

Водночас варто погодитись з тим фактом, що унаслідок Лютневої революції в Росії у 1917 році та з урахуванням протистояння між двома ворогуючими імперіями, між якими лежали українські території, перед українським суспільством відкрилися небачені до того можливості. Ті, хто вважався науковою, літературною, філософською елітою нації, отримали можливість реалізувати свої теоретичні концепції щодо побудови незалежної країни на практиці.

Автор політологічної праці «Україна ingredienta» («Україна уярмлена») (1896) Юліан Бачинський зазначав, що українська ідея набере реального змісту, коли вона буде ґрунтуватись не тільки на національній, а на економічній основі: «уся робота в тому напрямі не повинна обмежуватись лише до простого вказування на національну відмінність українського народу, – національна відмінність, сама по собі, ще нічого не вирішує, – але опиратися вона повинна передусім на суперечностях економічних, які існують на території Росії, що утворилися внаслідок розвитку капіталізму, а головне, на вказуванні на ті економічні суперечності, які існують між Україною та рештою Росії і на наслідки, які виходять з того для культурного розвитку України. В такій формі має вестися пропаганда думки про політичну самостійність України» [1].

Значним доробком української політичної думки ХХ ст. є самостійницька теорія Михайла Міхновського (1873–1924), суть якої він виклав у своєрідному катехізисі «Самостійна Україна». Автор зазначав, що «нація наша в загальній культурності з часу конституції 1654 року поступила дуже мало наперед, а з багатьох поглядів вона мусила вернутися до нижчих форм життя. Як політичного, як і соціального. Усі ті релігійно-культурні рухи, що були наслідком високої освіченості й хвилювали наше суспільство у XVII віці, обіцяли стати джерелом не тільки свободи совісті, але й свободи політичної. Усі ті рухи були задушені силоміць, були знівечені навіть елементарні політичні права, як право особистої свободи і нація канула у темряву» [10].

Важко не погодитись з думкою М. Міхновського стосовно того, що «сучасна молода Україна вважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка, а її традиції йдуть до Мазепи, Хмельницького та короля Данила, минаючи українофілів» [10].

Здавалось, що після поразки державницьких ідей у 20-х роках минулого сторіччя питання українського державотворення та, зрозуміло, інформаційної функції мало б втратити свою актуальність, але аналіз публікацій тих часів дає підстави зробити висновки про протилежне.

Зокрема, український політичний і громадський діяч Павло Чижевський у проекті Конституції Української держави, яку він пропонував будувати на федеративних засадах, всім громадянам гарантувалося «вільність думки людської, яким би способом вона не виявлялась, – словом, друком, малюнком, чи в чому іншому» [16].

В той період питанням розбудови конституційного ладу майбутньої української держави переймалися С. Дністровський «Нові проекти української конституції», С. Золотаренко «В справі конституції У. Н. Р.», К. Білокриниченко «До майбутнього ладу на Україні» та інші діячі, які здебільшого перебували в еміграції за кордоном.

Володимир Левинський у праці «Етика і соціалізм» (1922), розмірковуючи про питання національної волі, зазначав, що «пануючий народ в інтересі економічної експлуатації старається нищити духовне життя і розвиток поневоленого народу через нищення його мови – мова є не тільки засобом порозуміння і соціального співжиття членів народу, але й органом думання – через нищення його національно-культурного життя і розвитку, щоби звести поневолений народ до бездумної і аморфної маси рабів, нездатної до політичної боротьби за своє визволення, а свідомість цього є найсильнішим мотором національної солідарності всіх верств поневоленого народу в боротьбі проти пануючого» [8].

Підсумовуючи історичний екскурс усвідомлення ролі й значення інформаційних відносин у державотворчих процесах на українських теренах, можна дійти висновків щодо існування тісного взаємозв'язку між боротьбою за державну незалежність України та утвердженням права на свободу інформації в поглядах українських мислителів та науковців.

Свобода слова, більше того – свобода українського слова, яку ми розглядаємо в сенсі «державницького слова», а не слова на мові певної національності, є тим наріжним каменем, який об'єднує всі історичні етапи формування та існування Української держави.

Напрями подальших досліджень є похідними від аксіоми стосовно того, що досліджуючи питання впливу феномена свободи слова на процеси українського державотворення, ми повинні брати до уваги певну множину аспектів. З одного боку, неправильно, що будь-яка думка має право на розповсюдження в політичному суспільстві, особливо з урахуванням факторів перманентної інформаційної та воєнної агресії з боку сусідніх держав-агресорів.

З іншого боку, не тільки цензура і поліцейні методи, але будь-яке пряме обмеження свободи слова, хоча воно й невідворотне у певних випадках, є найгіршим способом забезпечення права політичного суспільства на свободу слова, загального права і загальної моралі. Справа в тому, що будь-яке подібне обмеження діє всупереч самому духові демократичного суспільства.

Література:

1. Бачинський Ю. Україна ingredienta : [Електронний ресурс] / Ю. Бачинський. – Берлін : Видавництво української молоді, 1924.
2. Білецький Л. Руська правда й історія її тексту / Л. Білецький ; [За редакцією Юрія Книша]. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. – 166 с.
3. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Київ-Відень 1920. Репринтне відтворення видання 1920 року. Вид-во політичної літератури України, 1990. – 535 с.
4. Драгоманов М. Старі хартії вільності: Історичні нариси / М. Драгоманов. Видання друге. – Київ : Вид-во Ранок, 1907. – 84 с.
5. Заборона українського слова в Росії. Реферат петербурзької академії наук в справі знесення заборони українського слова, з додатком «Історичної записки» К. А. Воєнського і вступним словом проф. М. Грушевського. – Скрантон : Видавництво просвітньої комісії Руського просвітницького союзу, 1916. – 59 с.
6. Кистяковский Б. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и права : [Электронный ресурс] / Б. А. Кистяковский. – М. : Издание М. и С. Сабашниковых, 1916. – Режим доступа : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/136/693.html#img694>
7. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
8. Левинський В. Етика і соціалізм / В. Левинський. – Прага : Видавництво «Нова Україна», 1922. – 36 с.
9. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Записки до історії українського державного будівництва в XVII – ім столітті. Том 3 / В. Липинський. – Філадельфія : Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1991. – 346 с.
10. Міхновський М. Самостійна Україна : [промова] / М. Міхновський. – Львів : Видання Е. Косевич, 1900. – 32 с.
11. Огієнко І. Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – Либідь, 1994 – 448 с.
12. Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення) : [наукове видання] / відп. ред. В. А. Смолій ; упорядники М. С. Трофимчук, Т. В. Чухліб. – Львів : Світ, 2011. – 440 с.
13. Сковорода Г. Твори : у 2 т. / Г. Сковорода. – К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – 2-е вид., виправл. – Т. 1 / передм. О. Мишанича. – 528 с.
14. Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьева / Под ред. С. М. Соловьева и Э. Л. Радлова. Второе издание. Том первый (1873-1877). СПб : Книгоиздательское Товарищество «Просвещение», 1911. – 409 с.
15. Українка Леся. Усі твори в одному томі / передм. М. І. Литвинця. – К.:Ірпінь : ВТФ «Перун», 2008. – 1376 с.
16. Чижевський П. Основи української державності / П. Чижевський. – Відень – Київ : Видавництво «Наша Воля», 1921. – 64 с.
17. Шерех Ю. Думки проти течій / Ю. Шерех (Шевельов) – Ульм : Видавництво «Україна», 1949. – 100 с.
18. Юркевич П. Вибрані твори. Ідея – Серце – Розум і досвід / Памфіл Д. Юркевич ; [пер. з рос. С. Ярмуся]. – Вінніпег : Колегія Св. Андрея в Вінніпезі, 1984. – 167 с.